

© Колектив

© УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СТОПАНСТВО“

И.д. директор: Георги Алексиев, тел. 862-88-57, 81-95-544

Гл. редактор: Ваня Миленкова, тел. 862-88-57, 81-95-359

Худ.-техн. редакция: Истилиян Божилов, тел. 81-95-517

Счетоводство: Тинка Пейчева, тел. 81-95-665

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

Съдържание

Въведение.....	5
ВМЕСТО КОНСТИТУЦИЯ РЕМОНТ НА СТАРАТА ДОГОВОРНА ОСНОВА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ доц. д-р Динко Динков, УНСС.....	7
ОПТИМИСТ СЪМ ЗА РАТИФИКАЦИЯТА НА ЛИСАБОНСКИЯ ДОГОВОР Кристиан Вигенин, евродепутат, докторант.....	15
ДОГОВОРЪТ ЗА РЕФОРМА КАТО ОПИТ ЗА ИЗЛИЗАНЕ ОТ КРИЗАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ доц. д-р Георги Близнашки, УНСС.....	20
ДОГОВОРЪТ ОТ ЛИСАБОН И ПОСЛЕДИЦИТЕ ЗА БИЗНЕСА доц. д-р Иван Стойчев, УНСС.....	29
ЛИСАБОНСКИЯТ ДОГОВОР И ВЪПРОСЪТ ЗА ДЕМОКРАТИЧНОСТТА НА ЕС Бойко Вълчев, докторант.....	34
ДОГОВОРЪТ ОТ ЛИСАБОН И ИКОНОМИЧЕСКАТА И ПАРИЧНА ПОЛИТИКА НА ЕС Цветелина Маринова, докторант.....	40
ЕНЕРГИЙНИ АСПЕКТИ НА ДОГОВОРА ЗА РЕФОРМИ ОТ ЛИСАБОН Елизабет Йонева, докторант.....	47

Въведение

В търсенето на отговори на предизвикателствата, пред които се изправя в своето развитие, Европейският съюз отдавна фокусира вниманието си върху необходимостта от приспособяване на договорната основа към променящите се реалности. Дълбоките трансформации в международната система, преобразяването на Европа, утвърждаването на ново европоцентристко начало с основен носител Европейския съюз го изправят пред задачи, от чието решение зависи бъдещето на този особен модел на обществено развитие. Преходът от общностното към съюзното начало в развитието на интеграционните процеси в духа на идеите на Жан Моне съвпадна с изменението в съотношението на силите в самия Европейски съюз, което не осигурява безпрепятствено засилване на наднационалното начало в управлението на този неподобен механизъм на взаимодействие. В него държавите и наддържавните органи продължават да се боричкат за повече компетенции. След мащабното разширение с 12 нови членки Европейският съюз определено не функционира добре. Договорът от Ница направи възможно разширението, но не можа да рационализира процесите на приемане на решения. Мнозина считат, че Съюзът е изпаднал в институционална парализа. Опитът за преодоляването ѝ с възприемането на конституционния подход се провали.

Творението на Европейския конвент – Конституцията за Европа, беше оспорено и резултатите от референдумите във Франция и Холандия през 2005 г. дадоха да се разбере, че при надигналата се вълна на национализъм наднационалното начало трудно може да си проправя път. Последващият дебат за бъдещето на Европа подсказва необходимостта от компромис, т.е. туширане на ентусиазма към утвърждаване на тенденциите, възприемани от някои като превръщане на Съюза в супердържава и като реверанси към привържениците на национално-държавната идея. През лятото на 2007 г. Европейският съвет прие решение за изоставяне на конституционния подход и предложи междуправителствената конференция да разработи проект на нов договор, с който да се реформира старата договорна основа, т.е. да се направят изменения и допълнения в Договора от Маастрихт и

Договора за създаване на Европейската общност, който да се трансформира в Договор за функциониране на Европейския съюз. Реформирацият договор беше одобрен от Европейския съвет и подписан на 13 декември 2007 г. в Лисабон. С него по същество с реверанси най-вече пред символиката на национално-държавното начало се прокарва в договорната основа значителна част от идеите за засилване на наднационалното начало, които бяха заложени в проекта за конституция.

Подписването на Лисабонския договор като че ли не предизвика подобаващи реакции в България, което говори за неразбиране на дълбокия смисъл на договора и на последиците от евентуалното му влизане в сила в началото на 2009 г. А те неизбежно ще засегнат интересите на всеки гражданин на Европейския съюз.

Обществената поръчка на Министерския съвет на Република България в изпълнение на Комуникационната стратегия разкри възможност за своевременна реакция. Университетът за национално и световно стопанство има потенциал да помогне за по-доброто осмисляне на предвидените в Лисабонския договор промени в институционалния механизъм на Европейския съюз. Ето защо Институтът за следдипломна квалификация – отделение при УНСС, съвместно с “Булброкерс” ЕООД и Националната школа по мениджмънт проведе непосредствено след подписването на Реформирация договор Национален семинар с представители на медиите на тема “Реформирането на договорната основа на Европейския съюз като изпитание за гражданите”. Създаде се възможност за споделяне на проникновенията на учени, депутати от Европейския парламент и Народното събрание на Република България, които бяха популяризирани от медийните партньори на проекта. В този сборник публикуваме съществени части от изнесените на семинара доклади, които ще подпомогнат неизбежното по-нататъшно задълбочаване в промените на договорната основа на Европейския съюз, т.е. по-добре да се разберат от гражданите неговите същностни характеристики и да стане ясно към какво се присъедини България.

Февруари, 2008 г.

доц. д-р Динко Динков,
научен ръководител на семинара

ВМЕСТО КОНСТИТУЦИЯ РЕМОТ НА СТАРАТА ДОГОВОРНА ОСНОВА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

доц. д-р Динко Динков,
УНСС

След мащабното разширение през 2004 – 2007 г. с нови 12 държави най-успешният досега интеграционен модел изпадна в дълбока институционална парализа и като че ли не е способен да намери отговори на новите задачи и предизвикателствата на променящите се реалности. Осъзнатите потребности за реформиране на уникалния опит за решаване на съпътстващите общественото развитие противоречия станаха основа за лансиране на много идеи, в които се прокрадваха и убеденост в правотата на бащите основатели, и съмнения, и опити за намиране на нови пътища за развитие на Европа. Очевидно все още не е завършил процесът на преход от концепцията за междудържавна общност към съюзна система, на трансформиране на европейските общности в Европейски съюз.

Мисията на общностното начало беше да се преодолее конфликтността в Европа и да се осигури мирът чрез премахване на национално-държавните бариери и организиране на възпроизводствения процес на мащабна основа. Осигурявайки свободно движение на основните фактори в производството на блага – стоки, капитали, услуги и работна сила, моделът на Жан Моне удовлетвори вътрешноевропейските императиви и осигури благоденствие и политическа стабилност. Но на големия завой в човешката история в началото на 21. век новите реалности в света изправят следващите поколения европейци пред други предизвикателства. Ако Европа остане вгълбена в себе си, тя ще се откъсне от новите тенденции, очертаващи бъдещето на човечеството, и няма да участва подобаващо в определянето на дневния ред на света. Амбицията на Европейския съюз да се утвърждава като един от първостепенните фактори в променящата се международна систе-

ма след “студената война” навежда на мисли, че външните императиви, задавани от процесите в глобализацията се свят, предполагат нова степен на сплотяване на европейските държави.

Най-мощна мобилизация на съществуващия интелектуален потенциал за очертаване бъдещето на стария континент беше постигната със свикването и организирането на работата на Европейския конвент. Той беше натоварен със задачата да предложи решения на три основни въпроса: 1. Как да се постигне приближаване на гражданите до институциите? 2. Как да се структурира европейското политическо пространство в един разширен Съюз? 3. Как Съюзът да се превърне във фактор за стабилност и модел с оглед на новата организация на света? На този особен форум представители на европейските институции, на националните парламенти, на правителствата на страните – членки и кандидат-членки на Европейския съюз, на неправителствени структури, възприеха идеята за разработването на нова договорна основа, която да го утвърждава като качествено ново цяло в международната система в духа на идеите на Жан Моне. Досегашните резултати от прилагането на интеграционния модел, синтезиран в европейските общности и тяхното продължение – Европейския съюз, вдъхновиха участниците в Конвента за революционно решение. Възприеха идеята за Конституционен договор, т.е. управлението на процесите в Европейския съюз да се постави на принципно нова основа, която да проправи път за засилване на наднационалното начало в неговото функциониране. Конвентът изготви проект на Договор за създаване на Конституция за Европа¹, който беше представен на Европейския съвет през юли 2003 г. за утвърждаване и започване на процедура за неговата ратификация. За разлика от консенсуса, постигнат и в Европейския конвент, и в Европейския съвет, обществеността не прие еднозначно проекта. Критиките дойдоха най-вече от тези, които съзряха в него поредното посегателство срещу национално-държавната идея и изнемането на повече функции на държавата от наднационалните органи. Дискусиите и политическите процеси в отделните страни – членки на Съюза, показаха, че моментното съотношение на силите не е в полза на промените в духа на идеите на Жан Моне. Дебатът за бъ-

---

¹ Проект на Договор за създаване на Конституция за Европа, European Communities, 2004.

дещето на Европа съвпадна с надигането на вълна на национализъм с най-различни прояви, които се събират в един общ евроскептицизъм.

В съчетание и с други фактори това доведе до фактически провал на този амбициозен проект. Синтезиран израз на отхвърлянето му дадоха резултатите от референдумите във Франция и Холандия през 2005 г. Въпреки предприетите опити за даване на нов шанс за Конституцията това се оказа невъзможно.

Прие се необходимостта от време за размисъл за бъдещето на Европа, което продължи приблизително две години. Оповестената Декларация по повод петдесетата годишнина от подписването на Римските договори през март 2007 г. демонстрира решимост за поставянето на Европейския съюз на нова обща основа преди изборите за Европейски парламент през 2009 г.² и за първи път във важен документ не се каза нищо за Конституцията.

През юни 2007 г. по инициатива на германското председателство Европейският съвет прие решение за **изоставяне на конституционния подход и за търсене на изход от институционалната парализа чрез реформиране на старата договорна основа**. Отчитайки разположението на силите, германското председателство предложи да се разработи Реформиращ договор, чрез който да се внесат промени в действащите договори. При невъзможност да се постигне консенсус за радикални промени в договорната основа на Европейския съюз беше прието да се опита чрез традиционните процедури за ревизия, предвидени в чл. 48 на Договора за Европейския съюз, да се излезе от задънената улица. Това означава отказ от разработването на нов основополагащ договор и за трансформиране на съществуващия институционален баланс да се използват възможностите за поправки и допълнения на старите договори. Този ход е свързан със стремежа към преодоляване на резервите на някои страни членки и със загрижеността за избягване на ратификация чрез референдуми, които се оказаха не толкова форма на пряка демокрация, колкото средство за налагане на вето. Очевидно референдумите във Франция и Холандия синтезираха в себе си не само отношението към проекта на конституционен договор, но и много други нагласи в обществото. Такива съображения

---

² Декларация по повод петдесетата годишнина от подписването на Римските договори, Germany 2007 – Presidency of the European Union.

подказват използване на по-безболезнените парламентарни процедури.

Европейският съвет даде подробни формули за изменения и допълнения на старите договори и възложи на португалското председателство на Съюза през втората половина на 2007 г. да съгласува с останалите страни членки и с европейските институции проект за Реформиращ договор. Португалското председателство се справи блестящо с възложенения мандат и на 13 декември 2007 г. в Лисабон държавни и правителствени ръководители и министри на външните работи подписаха подготовения договор, който ще влезе в историята като Лисабонски договор³. Нагласата е за предприемане на бързи стъпки за ратификацията му с оглед той да влезе в сила преди изборите за Европейски парламент през 2009 г. Важно е преди това да бъде внимателно прочетен, а той е трудно четиво. Въпреки осъзнатата необходимост от опростяване на *Acquis communautaire*⁴ и въпреки многото закани за предприемане на целенасочени усилия за постигане на по-добра достъпност до нормативната база на Европейския съюз оказва се, че това е трудно постижима цел. Реформиращият договор не е самостоятелен. Той съдържа текстове, с които се внасят промени в старите договори.

Лисабонският договор **не е нов основополагащ, а ревизиращ договор**, който чрез частични промени реформира доста съществено досегашния Европейски съюз. Той не замества, а допълва и частично променя старите договори. Промените предвиждат прекратяване съществуването на Европейската общност и интеграционните процеси да се развиват в рамките на Европейския съюз. Новият договор предвижда над 1000 промени в Договора за Европейския съюз и в Договора за създаване на Европейската общност, който ще се трансформира в Договор за функциониране на Европейския съюз. Чрез деликатни реверанси към национално-държавното начало (например отпадане на текстовете за символите – флаг, химн, които създаваха впечатление за федерална същност на Съюза) се постига засилване на надна-

---

³ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, Official Journal of the European Union, Volume 50, 17 December 2007.

⁴ Цялата съвкупност от норми – договори и норми от вторичното право, регулиращи процесите в Европейския съюз.

ционалното начало в управлението на процесите в Съюза. Функционирането на Съюза трябва да се основава на представителната демокрация. На съюзно равнище гражданите са представени в Европейския парламент от свои депутати, държавите – членки в Европейския съвет – от своите държавни или правителствени ръководители, а правителствата в Съвета – от техни членове. Съюзът е юридическо лице, правно обвързано с Хартата за основните права, и ще се присъедини към Европейската конвенция за правата на човека. Накратко Лисабонският договор утвърждава зародилата се с Римските договори тенденция към базиране на Съюза върху система на “двойна легитимност” – държавна и съюзна.

Ако договорот влезе в сила, биха настъпили съществени промени в институционалния баланс. Първо, ще се преразпределят сложните баланси между компетенциите на държавите и наднационалните институции, придържайки се към принципите на субсидиарност и пропорционалност (с отредена вече роля и на националните парламенти в приемането на нормите от вторичното право на Съюза), с възможности за въздействие от страна на гражданите за подхващане на законодателна инициатива от Европейската комисия, със стесняване обхвата на ротационните председателства, с ограничаване броя на комисарите до 2/3 от броя на страните членки, т.е. за един мандат на Комисията не всички членки ще могат да номинират кандидати за комисари. Второ, ще се появят нови субекти (Председател на Европейския съвет, Върховен представител на Съюза по външните работи и политиката на сигурност, Генерален секретариат на Европейския съвет и др.). Трето, ще настъпи реструктуриране в стълбовата архитектура на Съюза. На практика чрез Лисабонския договор третият стълб – общата политика на правосъдие и вътрешен ред, се слива с първия стълб, което означава нарастване обхвата на регулациите на наднационална основа. Предмет на междуправителствено сътрудничество остава само вторият стълб – общата политика в областта на външните отношения и сигурността. Четвърто, ще се установи ново равновесие в институционалния механизъм (с нова роля на Съвета във формирането на Европейската комисия, със засилени законодателни функции на Европейския парламент, с нова роля на фигурата на Върховния представител на Съюза относно външните работи и политиката на сигурност като заместник-председател на Комисията, като председа-

тел на Съвета на министрите на външните работи и като участващ в работата на Европейския съвет).

Реформираният договор завършва процеса на трансформиране на **Европейския съвет** от механизъм на междуправителствено сътрудничество в европейска институция в пълния смисъл на думата. Той се превръща в механизъм на осигуряване постоянното ръководство на Съюза, което ще заседава поне 4 пъти годишно. Това извежда на сцената новата фигура на Председателя на Европейския съвет, избран с квалифицирано мнозинство с мандат от две години и половина с възможност за еднократно преизбиране. В същия контекст се отглежда важна роля на Генералния секретариат.

Европейският парламент ще има максимум 750 места, при сегашните 736. От политико-консултативен орган той определено се превръща в политически и законодателен орган с тежка дума при приемането на общия бюджет. Той ще продължи да определя състава на Европейската комисия, но вече по предложение на Съвета.

Лисабонският договор внася ясни разграничения между двете основни функции на **Съвета (на министрите)** – като законодателен орган и като форум на междуправителствено сътрудничество. Запазват се деветте издания на този орган (заседания на 9 различни ресорни министри), но се предвижда от 2014 г. експериментално, а от 2017 г. напълно да се прилага нова система за приемане на решения. При запазване на сегашното разпределение на тежестта на гласовете на министрите от различните страни членки, в случаите, когато се приемат решения с квалифицирано мнозинство, ще са нужни поне 255 гласа от общо 345. До 2014 г. всяка страна членка може да поиска държавите, осигуряващи такова мнозинство, да представляват поне 62 % от общото население на Съюза. След 2014 г. ще се прилага системата на т.нар. “двойно мнозинство”, когато при приемане на решения с квалифицирано мнозинство ще се изисква те да са подкрепяни от 55 % от общия брой на министрите и да представляват поне 65 % от населението на Съюза. С квалифицирано мнозинство Съветът ще предлага на Европейския парламент проект за състав на Европейската комисия.

В Лисабонския договор се предвиждат промени и в положението на **Европейската комисия** в институционалния механизъм на Европейския съюз. Тя няма да бъде самостоятелна наднационална институция, както е сега. Като орган на изпълнителната власт тя ще отговаря

пред Европейския парламент. Съставът ѝ ще бъде ограничен до 2/3 от общия брой на страните членки. Запазва важния си прерогатив да бъде единствен орган с право на законодателна инициатива.

Лисабонският договор е фокусиран върху институционалния механизъм на Европейския съюз, но в известен смисъл той засяга и другото средство за преследване на целите – общите политики. Привидно договърът не ги засяга, но чрез промените в компетенциите на институциите се търси отговор на императива за повишаване ефективността на общата външна политика с цел засилване ролята на Съюза в международната система. Въпреки съгласието си да се вълвекат в интеграционните процеси и приемайки по този начин неизбежната ерозия на техния суверенитет, все още страните членки имат трудности да приемат загубата на национално-държавна идентичност като субекти на международните отношения. Реформиращият договор прави опит да даде компетенции на Съюза “за покриване на всички области на външната политика и на въпроси, отнасящи се до сигурността на Съюза, включително прогресивното рамкиране на обща отбранителна политика, която може да води до обща отбрана”⁵. Общата външна политика и политиката на сигурност ще се определят и прилагат от Европейския съвет и от Съвета при единодушие. Те ще се привеждат в действие от Върховния представител на съюза за външните работи и политиката на сигурност и страните членки. Приемането на законодателни актове ще бъде изключено⁶.

Реформиращият договор прави опит да засили ролята на Европейския съюз в търсенето на решения на световни проблеми като енергийните и климатичните изменения, но дали търсенето преразпределение на функциите и ролите на органите на управление ще осигури разработването на по-ефективни политики, ще покаже неговото приложение. ЕС не предприе стъпки за преминаване зад т.нар. “червени линии” във външната, данъчната, социалната политика.

Като всеки компромис и Лисабонският договор не може да задоволи напълно претенциите на очерталите се по повод дискусиите за Конституцията лагери в Европейския съюз. Тези, които настояваха за

---

⁵ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, Article 1, Chapter 2, Section 1, 27).

⁶ Ibid.

задействане на Конституцията за Европа, постигнаха немалко – голяма част от нейните текстове бяха вкарани през “задна врата” в договорната основа, но не 100 %. Полша и донякъде Испания не успяха да съхранят сегашната система за приемане на решения в Съвета. Франция, Холандия, но може би това важи и за Великобритания и Чешката република, също предотвратиха налагането на конституционния подход, но трябваше с неохота да приемат значителна част от това, което Конвентът предложи. За някои Лисабонският договор е малък напредък към утвърждаване на съюзната конструкция, за други той е прибързано засилване на наднационалното начало в развитието на несъмнено трудния за осмисляне и дефиниране качествено нов фактор в международната система, какъвто е Европейският съюз.

ОПТИМИСТ СЪМ ЗА РАТИФИКАЦИЯТА НА ЛИСАБОНСКИЯ ДОГОВОР

Кристиан Вигенин,
евродепутат, докторант

Много навременна е вашата инициатива, защото наистина България стана член на ЕС, без да сме провели дебата, какво всъщност представлява ЕС. Една огромна част от българските граждани все още си представят ЕС като обединение, в което, като влезем, ще започнат да ни дават много пари. И това е вярно, но правата и възможностите ни са свързани със задължения. И ние трябва да сме наясно какви са нашите задължения и нашите отговорности. Като всяко ново нещо този договор също има своите противници. И един от тези противници твърди, че не било вярно, че договорот от Лисабон е нещо по-просто, по-ясно от Конституцията. Всъщност като обем страници Лисабонският договор бил по-кратък, но според него това се дължало на факта, че интервалът между редовете е един ред, а не ред и половина, както е при Конституцията... Този противник на договора си е направил труда даже да преброи колко думи в повече има в Лисабонския договор в сравнение с Конституцията. Но истината е, че европейските лидери с много труд успяха да създадат един продукт, който донякъде да удовлетворява и тези, които много държаха на предишната форма. Всъщност привържениците на Конституционния договор бяха много повече от противниците, тъй като все пак 2/3 от страните членки ратифицираха Конституционния договор. Но от друга страна, очевидно трябваше да се направи и стъпка, която да удовлетвори и тези, които вече бяха отхвърлили Конституционния договор, и другите, които най-вероятно щяха да го отхвърлят, ако беше останал в тази форма. Сега те ще могат да се включат в тази нова договорна основа. Всъщност процесът на ратификация никак не е прост, както изглеждаше на пръв поглед. Мислехме си, че щом ще има само един референдум, рискът да не бъде ратифициран от страни членки е минима-

лен. Но все пак има риск. Би следвало от страна на политическите сили да се направи необходимото и да се гарантира тази конфигурация в съответните парламенти. Понякога възникват и непредвидени трудности, като в Словакия например. Там, където най-малко очаквахме, се оказа, че заради вътрешнополитически проблеми не може да се гарантира ратификацията на този договор. Дано разумът да надделее, но на този етап е така. Виждате, че при 27 страни нашата дискусия може да се окаже безсмислена, ако дори само една от държавите реши, че този договор не ѝ харесва, или пък ако парламентът не успее да го ратифицира. Т.е. предстои ни наистина много важна работа. Аз нямам колебания, че нашият парламент би могъл да поднесе изненада. Противниците на евроинтеграцията и на стъпките, които предприемаме за задълбочаване на евроинтеграцията, са малко у нас. До положителен изход трябва да се стигне и в старите страни членки, където понякога въпросът за дискусия изобщо не стои на дневен ред, защото те от поколения вече са част от ЕС и за тях това е ежедневие. По-трудно дори се провокира дискусия по тези въпроси в старите страни членки. Междувременно би трябвало да започне да се говори за това, какво следва от тези промени за България, за българските институции (като отговорности) и за българските граждани. Защото, за да бъде България ефективна като страна в европейския проект, тя трябва да е наясно с промените и да може максимално да се подготви за тях – за година, година и половина максимум. Реално следващите избори за ЕП през 2009 г. ще бъдат по новите правила и ще започне новият цикъл, новият мандат на европейските институции. На няколко неща ми се иска да се спра: първо, по отношение на ролята на националните парламенти. Всъщност така ще се изпълни и нещо много важно, както казваме, „Европа трябва да бъде по-близо до гражданите“. И европейските граждани да чувстват, че могат да влияят върху решенията, които се вземат в Брюксел (както на предварителен, така и на последващ етап). В този смисъл само ще маркирам, че за първи път националните парламенти получават такива правомощия – да влияят върху решенията. Комисията се задължава да представя всички предстоящи инициативи в националните парламенти и съответните депутати ще имат възможността да обсъждат позициите на министрите на предварителен етап, т.е. това, което се очертава като проблем в България и към момента – на практика не е достатъчно прозра-

чен процесът на формиране на позиции и дори по важни въпроси българският парламент не е в състояние да се произнася на предварителен етап. Сега вече се дават възможности това да става по-лесно. Другият важен момент е, че все пак се случва и Комисията да греши понякога и тогава националните парламенти биха могли да блокират нейното решение. Това важи за решенията, които биха могли да се вземат на национално равнище, а Комисията им иззема това правомощие със своите инициативи. Тогава националните парламенти могат да изиграят блокираща роля. Това определено ще бъде предизвикателство за тях. Хубаво е, че в българския парламент и към момента има едно ядро от хора, които са изключително добре подготвени по европейските въпроси. Някои от тях бяха депутати в ЕП, имаха досег до институциите. Смятам също, че и партиите трябва да помислят за следващите избори през 2009 г. и да подберат листите така, че националните парламенти да бъдат максимално ефективни и в тази посока. От гледна точка на правителството, когато бъде въведен и новият режим за вземане на решения от 2014 г., ще бъде наистина предизвикателство за българските участници и за участниците от която и да било друга страна членка да отстояват националния си интерес, защото ще бъде много по-трудно да се блокират решения. Досега беше достатъчно една страна да е против и просто не се стига до решение. След въвеждане на промените, освен че ще бъдат вземани много повече решения с квалифицирано мнозинство, и блокиращата квота вече ще бъде от 4 държави. В рамките на всичко това става много трудно и сложно формирането на коалиции между държавите по различни въпроси. Сега сме свидетели на това, как по определени въпроси новите страни членки имат позиции, доста различни от тези на старите страни членки. Това са въпроси, засягащи преди всичко икономиката, и не само нея. Има и ред други проблеми, за които понякога се създават регионални коалиции (нови и стари страни членки), понякога политически в зависимост от това, от кои политически сили произлизат (левица, десница), но подчертавам, че този процес ще бъде много сложен след това. И ще бъде истинско изкуство навреме да се ориентираш и да търсиш съюзници, за да прокараш своето мнение по редица въпроси. По отношение на Комисията този въпрос за нас (а може би и за останалите нови страни членки) ще бъде малко по-труден. Може и да не съм прав, но ми се струва, че Меглена Кунева (като ко-

мисар, излъчен от България) до голяма степен олицетворява присъствието на страната ни в европейските институции. Това донякъде е разбираемо, макар че г-н Динков отбеляза разликата, че „комисар, излъчен от България” не означава „български” комисар, а „европейски” комисар. Въпреки това, ако отчетем нейната роля, можем да кажем, че тя наистина помага със своето присъствие в България и с участието си в инициативи помага да разберем същността на работата в ЕС. Но от друга страна, нито една от нейните инициативи не произтича от проблем, възникнал в България, или пък от проблем, който не е базиран на някакъв неин опит да реши проблем в България. Всичките ѝ основни инициативи до момента са наистина европейски. Казвам това, защото, ако след 2009 г. се случи така, че точно ние да нямаме комисар, ще настъпи може би известно объркване сред българските граждани. Но, в крайна сметка, всичко е на ротационен принцип и ще трябва всички да изпитат такъв период на отсъствие на комисар от тяхната страна. И последно по отношение на ЕП – той ще получи доста по-широки правомощия от 2009 г. Възщност това е един постоянен процес, който наблюдаваме от началото на 90-те години. Има евродепутати, които са в ЕП вече няколко мандата и са били свидетели как от един фактически консултативен орган ЕП (особено с новите промени) реално става законодателен орган в ЕС. И на практика в почти всички области ще има равни права със Съвета – като съзаконодател. А това също е предизвикателство за хората, които ще работят по тези важни въпроси в следващия европейски парламент. Предизвикателство е и за политическите сили, които ще излъчат свои кандидати в следващите европейски избори. Защото при тези нови правомощия на ЕП от изключително важно значение ще бъде там да попаднат представители на България, които имат опита, желанието, силите, възможностите и знанията реално да участват в процеса, а не да бъдат „част от пейзажа” в ЕП. Още повече, че се намалява и броят на депутатите в ЕП като цяло. Един човек по-малко или повече вероятно няма да има значение, но ще има значение кой е той. Затова голяма ще е и отговорността на българските граждани, защото именно те ще гласуват за следващия парламент. Важен е и още един момент, който се отнася до доизграждането на ЕС – ЕП вече ще одобрява председателя на ЕК. Той ще бъде предложен на база на резултатите от изборите за ЕП. Факт е, че правителствата в Европа са доминирани от дес-

ницата, но опозиционните партии имат склонността да печелят европейските избори. Към управляващите има наказателен вот. През 2009 г. е напълно възможно да се изправим пред обстоятелството един доминиран от десницата Съвет да се съобразява с доминиран от левицата парламент. Така че ще бъде интересно да се наблюдава процесът на формиране на следващата Комисия. Това обаче ще стане възможно само ако минат всички ратификации във всяка една от страните членки. Но не бива да изчакваме да видим дали това ще стане и едва тогава да започнем да се готвим, тъй като по-вероятно е да се случи. Затова подготовката ни трябва да започне отсега.

И ще приключа с това, с което започнах – „Приближаване на ЕС до гражданите”. Дава се реална възможност гражданите по тяхна инициатива (чрез подписка от 1 млн. граждани на ЕС) да поискат от ЕК да предприеме решаването на проблем в дадена област. Това е все едно в една държава гражданите с подписка да имат право да накарат правителството да предприеме някаква инициатива или да приеме закон. Това е нещо наистина много интересно. Не е ясно обаче дали тази форма изобщо ще бъде ефективна. 1 млн. подписа не са чак толкова много за един съюз от близо 500 млн. граждани. И тук е ролята на гражданското общество, защото тези подписи не могат да бъдат само от една държава – членка на ЕС. Доколко обаче тези коалиции от граждански организации от различните страни ще успеят да влязат във връзка и да предприемат синхронизирани действия, да организират подобен тип акции, за да покажат, че тази разпоредба наистина ще действа.

ДОГОВОРЪТ ЗА РЕФОРМА КАТО ОПИТ ЗА ИЗЛИЗАНЕ ОТ КРИЗАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

доц. д-р Георги Близнашки,
УНСС

Договорът за реформа, подписан на 13 декември 2007 г. в Лисабон, възпроизвежда основното съдържание на проекта за договор относно създаването на Конституция за Европа, който не получи одобрението на гражданите на две от държавите – учредителки на Европейския съюз – Франция и Холандия. Така се прави опит да се сложи край на кризата, която се очерта още през последното десетилетие на XX век и първите години на XXI век. Още тогава беше поставен с цялата му сериозност и острота въпросът *Quo vadis Europa?* (Къде отиваш, Европа?), като се формулира съответно и тезата, че европейската интеграция трябва да навлезе в своята заключителна фаза, а Европейският съюз – да получи своята конституционна форма⁷. По същество това означаваше най-голямата и най-мощната икономическа общност в света да прерасне в политическа общност, т.е да се учредят най-сетне под формата на федерация от национални държави толкова обсъжданите и така желаните Европейски съединени щати⁸. Кризисната ситуация беше очертана ясно и недвусмислено в Декларацията от Лаакен относно бъдещето на Европейския съюз (2001 г.), в която се подчерта, че тази общност се намира „на кръстопът, в решаващ момент на съществуването си“.

---

⁷ Вж. **Fischer, J.**, From Confederacy to Federation: Thoughts on the Finality of European Integration. – In: What Kind of Constitution for What Kind of Polity? (Ed. by C. Joerges, Y. Meny and J. Weiler), Florence, 2000, p. 19 – 30.

⁸ Вж. **Verhofstadt, G.**, The United States of Europe. Manifesto for a New Europe, London, 2006.

I

Дейността на Конвента (2001 – 2003 г.) и изготвеният от него проект относно Договор за Конституция на Европа предизвикаха огромни надежди и очаквания. Тази институция, която нито повече, нито по-малко беше призвана да говори и действа от името на европейските граждани, остави като постижение след себе си единен политически проект, който обаче получи двусмисленото название „договор за конституция”. Тази двусмисленост в названието – договор или конституция, отразява несигурността в определянето на самата природа на новоучредяваната политическа общност. Оттук насетне федералистите приеха желаното за действителност и заговориха за Европейска конституция, а противниците на задълбочаването на интеграционните процеси издигнаха високо и развяха застрашително призрака на европейската свръхдържава.

Традиционните противоречия между десницата и левицата в Европа не позволиха да се стигне до консенсус относно смисъла и съдържанието на европейското общо благо – докато първите предпочитат да говорят за т.нар. европейски начин на живот, вторите се изказват в полза на т.нар. европейски социален модел. Във всеки случай отсъствието на необходимия фундаментален ценностен консенсус – т.нар. *consensus minimalis*, поставя под съмнение авторитета на предлаганото конституционно устройство. Иначе казано, въпросът за европейската идентичност все още не е намерил своето решение и продължава да остава открит.

Сега вече е ясно, че съпротивата срещу проекта за конституционен договор се дължи преди всичко и най-вече на неолибералните увлечения на бащите учредители, които издигнаха като една от основните цели на Европейския съюз поддържането на „единен пазар, в който конкуренцията е свободна и ненарушима”, а същевременно отказоха да приемат, че политическата общност трябва да има за цел защитата на своите граждани. Въпросите за социалната справедливост и солидарността между народите бяха също толкова нежелани, колкото и споменаването на забранената “f-word”, т.е. темата за европейската федерация. Наред с това те си даваха сметка, че учредяват нова геополитическа общност, която евентуално ще трябва да играе ключова роля в международните отношения, но не бяха в състояние да очертаят по категоричен начин нейните териториални предели.

Няма никакво съмнение, че обединена Европа – по думите на Юрген Хабермас, не може да грабне въображението на своите граждани чрез въвеждането на обща валута, а се нуждае от силата на символна кристализация, която може да се осигури единствено и само чрез акт на политическо учредяване⁹. От източноевропейска гледна точка може да се каже, че мнозина от бащите учредители не схванаха, че работата на Конвента беше предизвикана не само и не толкова от поредното разширяване на Европейския съюз и от породените от него затруднения в колективното вземане на решения, а от едно събитие от по-възвишен исторически и политически характер – обединението на Европа – велика мечта, вдъхновявала най-светлите умове на човечеството в продължение на няколко века. Така беше пропуснат т.нар. конституционен момент, т.е. пропиляна беше възможността да се постави ново начало в историята на Стария континент.

Показателно е обстоятелството, че повече от десет години старите държави – членки на Европейския съюз, използваша понятието „капацитет за поглъщане” /“*absorption capacity*” (въведено в оборот през 1993 г. на срещата на върха в Копенхаген), с което означаваха готовността си да приемат в лоното на своята свободна и благоденстваща общност новите демокрации от Централна и Югоизточна Европа. Това понятие само по себе си казва повече, отколкото множеството дебели книги и безкрайните дебати, посветени на бъдещето на Европа. Едно друго събитие от началото на 90-те години също е твърде показателно: преди Европейският съюз да отклони приемането на конституционния договор, обединена Германия също не успя да осмисли по нов начин своето национално единство и нейното съществуване остана в тесните рамки на Бонския основен закон от 1949 г., приет в условията на чужда окупация и ограничен суверенитет. Става дума за това, че един архаичен начин на мислене и действие продължава да доминира в умовете и живота на мнозина европейци, дори през новото хилядолетие и в епохата на глобализация.

---

⁹ Вж. **Habermas, J.**, Why Europe needs a Constitution. – In: *New Left Review*, 2001, Vol. 11, p. 5 – 26.

II

Договорът за реформа или т.нар. Лисабонски договор е резултат от спасителната операция, предприета по време на германското председателство на Европейския съюз през 2007 г. с цел да се намери изход от политическата криза, задълбочила се вследствие от негативните референдуми във Франция и Холандия. Периодът на размисъл не доведе до сближаване на позициите „за” и „против” конституционния договор, а задълбочи различията и очерта лагерите на поддръжниците съответно на максималистката и минималистката версия на договора. Максималистите (Германия, Испания, Италия, Белгия и др.) изразиха подкрепата си за основното съдържание на конституционния договор, като се изказаха в полза на неговото прецизиране и обособяване на конституционен текст в собствен смисъл на думата, който евентуално да бъде ратифициран чрез референдум, проведен в един и същ ден на целия европейски континент, докато минималистите (Франция, Холандия, Великобритания, Полша и др.) настояваха за отказ от конституционните елементи на договора и за отхвърляне на признаците на държавност като химна и знамето на Европейския съюз.

Една от най-съществените теми, въведени през периода за размисъл, бе свързана с повика за ревизия на конституционния договор с оглед защитата на националната парламентарна демокрация. Фактите показват, че се наблюдава неоправдана централизация на правомощията, които се отнемат от държавите членки и се насочват в посока към Европейския съюз. Дори в страна като Германия 84 % от приеманите в парламента закони се инициират в изпълнение на политически решения, вземани в Брюксел. Твърде често правителствата предпочитат да прокарват непопулярни мерки, като ги представят като изисквания, произтичащи от европейското законодателство. Всичко това води до настояването за по-стриктно спазване на принципа на субсидиарност, от една страна, а от друга, поражда възражения срещу т.нар. *passerelle* клауза, даваща възможност на държавните и правителствените ръководители да преобразуват правомощия на Европейския съюз, които са предмет на единодушни решения, в правомощия, които се реализират чрез вземани с мнозинство решения. Оттук се появява искането да се предвиди възможността за репатриране на правомощия от Европейския съюз към националното равнище и дори за съз-

даване на Съд по въпросите на компетенциите, който да не допуска прекомерната централизация¹⁰.

В хода на консултациите между представители на държавите членки, организирани от председателството на Европейския съюз към средата на 2007 г., се очерта възможният компромис, характеризиращ се със стремежа да се запази в най-висока степен съдържанието на конституционния договор, като се направят отстъпки относно формата, т.е. като се отиде към т.нар. договор за реформа, който да видоизмени съществуващите учредителни договори, без да ги замества. А това по същество означава, че наред със символите на държавността бе пожертвана и идеята за последователното преучредяване на Европейския съюз като политическа общност, т.е. изостави се самата тенденция за ново начало в историята на европейския континент.

Противниците на конституционния подход в лицето на Дейвид Милибанд – външен министър на Великобритания, не пропуснаха да отбележат, че Договорът за реформа има като политическа последица слагането на край на дебата относно това, дали Европа ще продължи да бъде коалиция от национални държави, или ще тръгне по пътя на превръщането си в свръхдържава. В обратна посока испанският премиер-министър Хосе Сапатеро предпочита да поддържа вярата в общото бъдеще, като заявява, че постигнатото е повече от договор – това е „проект с основополагащ характер, договор за една нова Европа“¹¹.

Няма никакво съмнение, че Договорът за реформа е междинно и преходно решение, като неслучайно неговото подписване беше съпроводено със създаването на поредната „група на мъдреците“, която да размишлява и да предлага нови идеи с хоризонт 2020 – 2030 г. Най-лошото обаче е друго: Договорът за реформа, който видоизменя Договора за Европейския съюз и Договора за функциониране на Европейския съюз, няма да бъде изнесен за одобрение чрез референдум от гражданите на държавите членки. По този начин се налага горчи-

---

¹⁰ Вж. **Herzog, R., L. Gerken**, *Revise the European Constitution to protect National Parliamentary Democracy*. – In: *European Constitutional Law Review*, vol. 3, 2007, Issue 2, p. 209 – 218.

¹¹ Вж. *The EU Reform Treaty: amendments to the Treaty on European Union* (Research Paper 07/80 from 22 November 2007, House of Commons Library). – At <http://www.parliament.uk>.

вото усещане, че политическите елити за пореден път се договарят помежду си зад гърба на своите сънародници и избиратели. В този смисъл политиката *déjà vu* евентуално ще постигне набелязаните цели, но няма да донесе така необходимото удовлетворение на повече от половин милиард граждани, живеещи на Стария континент в една икономическа и политическа общност от Атлантическия океан до Черно море и от Средиземно море до Северно море¹².

Очевидно е, че при този развой на събитията темата за демократичния дефицит в Европейския съюз ще продължи да запазва и занаяпред своята актуалност и значимост.

III

Много от текстовете на Договора за реформа са крачка напред в сравнение с проекта за конституционния договор. Това се отнася преди всичко за ядрото от ценности и цели на Европейския съюз, които са по-добре и по-сбито формулирани, като се започне със зачитането на човешкото достойнство, премине се през защитата на мира, свободата и демокрацията, за да се стигне до социалната пазарна икономика, ориентирана към пълна заетост и социален прогрес. Същевременно отпада целта, свързана с изграждане на общо бъдеще, намерила място в конституционния договор от 2004 г.

Въпреки подновения натиск от страна на Ватикана и правителствата на няколко католически държави членки начело с Полша, отново беше отклонено през 2007 г. изричното споменаване на християнското наследство на Европа, като по този начин се запази и препотвърди светският характер на Европейския съюз.

Договорът за реформа потвърждава намеренията за създаване на единна архитектура на европейските институции, като се премахва досегашната структура от трите стълба. Особено значение има обстоятелството, че решенията ще се вземат по опростена система, която в по-висока степен съответства на броя на населението на държавите членки. Решенията в Съвета на министрите след 2014 г. ще се вземат с 55 % от гласовете, ако те представляват повече от 65 % от населението на Европейския съюз. При това рязко се разширява предметният

---

¹² Вж. **Bliznashki, G.**, The Reform Treaty as a *déjà vu* politics. – In: New Europe. The European Weekly (Bulgarian Edition), December 30, 2007 – January 5, 2008.

обхват на решенията, вземани не чрез единодушие, а чрез мнозинство, който включва над 50 нови области, вкл. емиграцията, наказателната политика, правосъдието и полицейското сътрудничество.

В Договора за реформа за разлика от Конституционния договор не се съдържа клауза относно върховенството на европейското право, но принципът се запазва чрез изрична декларация, която гласи, че съгласно установената практика на Съда на Европейския съюз договорите и правото на съюза имат първенство над правото на държавите членки при условията, определени от същата тази съдебна практика.

Важно нововъведение е постът на постоянния президент на Европейския съвет, който ще се избира за срок от 2,5 години с възможност за преизбиране. Тази институция ще осигурява постоянството и приемствеността в дейността на Съюза. Президентът няма да бъде обвързан с ротацията на държавите членки при председателството на Съвета на министрите. Самият Съвет на министрите ще се придвижи към 18-месечно „отборно председателство“.

Друга дългоочаквана институция, която се въвежда с Договора за реформа, е Върховният представител на Съюза за външните дела и политиката по сигурността. Той ще бъде заедно с това и вицепрезидент на Европейската комисия и ще ръководи дипломатическия корпус на Съюза. „Г-н Европа“, както вече наричат бъдещия Върховен представител, ще играе ролята на външен министър и ще представлява Европейския съюз в неговите отношения с останалия свят.

В областта на външната политика и политиката по сигурността се запазва принципът на единодушието, т.е. тази материя и занапред запазва медуправителствената си природа. По-специално в Договора за реформа изрично се предвижда, че всяка държава членка остава единствено отговорна за своята национална сигурност.

Договорът за реформа придава правна сила на Хартата на фундаменталните права, която провъзгласява обширен набор от политически, социални и икономически права за европейските граждани. Няма никакво съмнение, че Хартата ще допринесе значително за повишаване на стандартите относно човешките права на европейския континент. Тези фундаментални права, произтичащи от конституционните традиции на държавите членки, ще изиграят ролята на общи принципи на правото на Европейския съюз. Може само да се съжالياва, че най-тежките компромиси, които наложиха негативен отпечатък върху Ли-

сабонския договор, са свързани с изключенията, извоювани от Полша и Великобритания по отношение на Хартата за фундаменталните права, която няма да има задължителен характер за тези две страни.

Правомощията на пряко избрания от гражданите на държавите членки Европейски парламент се разширяват, като в сферата на законодателството те стават напълно съпоставими с тези на Съвета на министрите. По този начин частично се преодолява демократичният дефицит в организацията и функционирането на Европейския съюз. Същевременно се правят усилия да се рационализира организацията на Европейската комисия, като броят на комисарите ще бъде намален от 1 ноември 2014 г. и ще съответства на 2/3 от броя на държавите членки.

IV

Компетенциите на Европейския съюз се определят в съответствие с принципа на предоставяната компетентност. А това означава, че Европейският съюз ще действа единствено и само в границите на компетенциите, които държавите членки са му предоставили чрез учредителните договори, като неговите правомощия ще се упражняват с оглед постигането на поставените в тези договори цели. Осъществяването на компетенциите на Европейския съюз ще се ръководи от принципите на субсидиарност и пропорционалност.

Обрамчването на компетенциите на Европейския съюз чрез изискванията за субсидиарност и пропорционалност означава, че действията на европейско равнище ще се предприемат тогава, когато държавите членки не могат сами да намерят решения на съответните проблеми, като съдържанието и формата на действие във всеки отделен случай от страна на Европейския съюз не може и не трябва да надхвърля необходимото за предвидените в учредителните договори цели.

Европейската комисия е призвана да провежда широки консултации, преди да предложи законодателен акт. Такива консултации не се провеждат в изключително спешни случаи, като комисията излага мотиви за своето решение. Във всички случаи комисията изпраща своите проекти за законодателни актове на националните парламенти едновременно с внасянето им в легислатурата на Европейския съюз.

Националните парламенти ще имат възможност да оспорват в рамките на осем седмици предлаганото от Европейската комисия за-

конодателство, като освен с „жълт картон“ (когато 1/3 от тях се противопоставят), съгласно който вносителите могат да решат да продължат да поддържат този проект, да го изменят или да го оттеглят, те ще разполагат и с „оранжев картон“ (когато се противопоставят повече от 1/2 от тях), а в такъв случай проектът трябва да бъде преразгледан. В качеството на арбитри по въпросите на субсидиарността ще се произнасят Съветът на министрите и Европейският парламент. Отново беше отклонена идеята за въвеждане на „червен картон“, когато с мнозинство от 2/3 националните парламенти биха могли да осуетят съответната законодателна инициатива. Иначе казано, националните парламенти се призовават да допринасят активно за доброто функциониране на Европейския съюз, така че решенията да се вземат възможно най-близо до европейските граждани.

В заключение е необходимо да се има предвид, че Договорът за реформа е труден компромис, постигнат в драматичен период на криза в Европейския съюз. Показателно е обстоятелството, че Европейският съюз се провъзгласява за единно юридическо лице, но заедно с това се премахва общата символика от конституционния договор, свързана със знамето и химна. В този смисъл крачката напред е съпроводена с две крачки назад.

Така или иначе обаче е факт, че Договорът за реформа – при цялата си сложност и разпиляност, допринася за постигане на формулираните още в декларацията от Лааген цели с оглед утвърждаването на „по-демократичен, по-прозрачен и по-ефективен“ Европейски съюз. Единствено такава политическа общност би била в състояние да отговори на предизвикателствата, пред които е изправена Европа в съвременния глобализиращ се свят. Очакванията за превръщането на Европейския съюз в стабилизиращ фактор на международните отношения са огромни и тази политическа общност може и трябва да се превърне в модел за новия многополюсен свят.

Остава надеждата, че постигнатото с Договора за реформа е по-малко от предвиденото чрез Конституционния договор, но е направено евентуално по-добре. Дали това е наистина така, ще стане ясно много скоро в процеса на ратификация на договора от Лисабон от държавите членки през 2008 г. И дано този процес завърши най-сетне успешно, защото залогът не е нито по-малко, нито повече, а бъдещето на Европа.

ДОГОВОРЪТ ОТ ЛИСАБОН И ПОСЛЕДИЦИТЕ ЗА БИЗНЕСА

доц. д-р Иван Стойчев,
УНСС

Една от сериозните критики към Конституционния договор по време на референдумите за ратифицирането му беше, че някои от неговите постановки представляват заплаха за европейския икономически и социален модел. Актуален е въпросът, доколко тази критика е основателна. В каква степен новият Договор от Лисабон се различава от своя злощастен предшественик в това отношение и какво е очакваното му въздействие върху бизнеса, ако бъде успешно ратифициран?

Като цяло са предвидени минимални промени, ориентирани към по-добро управление на текущите политики с влияние върху бизнеса и поставянето им на по-стабилна правна основа. Опростява се процесът на вземане на решения чрез разширяване на приложното поле на гласуването с квалифицирано мнозинство. Същевременно от списъка на целите на ЕС, посочени в Конституционния договор, отпада позоваването на “свободната и недеформирана конкуренция” и е добавена “защита на гражданите” като цел в отношенията на ЕС със света. Тези промени едва ли ще окажат силно въздействие върху текущите политики, свързани с бизнеса, но имат потенциал да влияят върху дългосрочната политика и върху посоката на развитие на ЕС.

В доклада се прави оценка на преките ефекти върху бизнеса, свързани например с единния вътрешен пазар, промените в икономическото управление на Европейската централна банка и със способността на ЕС да насочва бизнеса и да определя стратегическата посока на своята политика.

Основната насока в Лисабонския договор, както и в Конституционния договор, не е икономическата проблематика. Те са насочени по-скоро към допълване на постигнатата икономическа интеграция със създаването на единния вътрешен пазар с политически, социални

и екологични аспекти. Проблемите на енергетиката и климатичните промени заемат челно място в дневния ред на политиката на ЕС през последните години. Усилията за опазване на околната среда са насочени към противодействие на климатичните промени. В областта на енергетиката посланието е за необходимостта от солидарност между страните – членки на ЕС, по проблемите на снабдяването с енергия и развитието на европейските енергийни мрежи. Потвърдени са мерките за социална сигурност, но са допълнени с възможност за използване на “спирачки в извънредни ситуации”. Ако страна членка счита, че основен аспект от нейната система за социална сигурност е застрашен, тя може да отнесе въпроса за решаване в Европейския съвет.

Това не означава, че се подценяват икономическите проблеми. Основополагащият принцип за свободното движение на хора, стоки, услуги и капитал, т.нар. “четири свободи”, е запазен заедно със забраната на всякаква дискриминация на национална основа. Икономическите политики са споделена компетентност на ЕС и отделните страни членки, както и единният вътрешен пазар, икономическата и паричната политика (с изключение на монетарната политика в страните, които са приели еврото за своя валута), а така също и специфичните политики по заетостта, сближаването, селското стопанство, риболова, защитата на потребителите, транспорта, научните изследвания, енергетиката и космическото пространство. Икономически области, в които ЕС има координираща или допълваща роля, са индустрията, туризмът, образованието и професионалното обучение.

Една от важните области, в които са предприети промени, е разширяването на принципа за вземане на решения с квалифицирано мнозинство по повечето икономически проблеми, които вече са засегнати в действащите договори, особено за структурните фондове, за кохезионния фонд и за общата транспортна политика. Този механизъм ще се прилага и в нови области, като европейската енергийна политика и защитата на правата на интелектуална собственост в ЕС. Предвидена е възможност за разработване на принципи и условия за предлагане на услуги от общ икономически интерес в мрежовите индустрии като енергетиката, водоснабдяването, телекомуникациите, включително икономически и финансови условия. Подчертана е компетентността на страните членки на национално и регионално равнище при предоставяне и финансиране на тези услуги. Те също могат да

координират своите усилия на европейско равнище в такива области, като промишлеността и туризма. Подкрепена е идеята за европейско изследователско пространство.

В същото време области, които се счита, че представляват фундаментален пряк икономически интерес, като данъчно облагане, защита и хармонизиране на социалното осигуряване, финанси на ЕС, остават сфера на единодушно вземане на решенията. Ясно е посочено, че инициативите на ЕС за координиране на социалната политика имат допълващ характер и нямат за цел пълно хармонизиране на националните системи. Засилена е ролята на Европейския парламент в процеса на определяне на бюджета на ЕС чрез прилагане на обичайна законодателна процедура. Не е сигурно обаче, че това ще окаже реално влияние върху процеса на разработване и приемане на бюджета на ЕС поради продължаващата доминираща роля на страните членки в процеса на преговорите.

С тези мерки лидерите на ЕС дават знак за поставяне на рамки при трансфера на суверенитет от страните членки към ЕС.

Икономическото управление на еврозоната също предвижда използване на квалифицирано мнозинство при вземане на решения, включително координиране на икономическата политика за противодействие на прекомерните дефицити. Ролята на еврогрупата е призната и договорът съдържа възможности за координация между страните от еврозоната. Очаква се те да разработят и приемат общи насоки за своята икономическа политика за постигане целите на ЕС. На Европейската комисия е отредена по-силна роля с право за издаване на предупреждения към страните членки, когато икономическата им политика противоречи на тези насоки или може да застраши функционирането на Европейския монетарен съюз.

Тези сравнително ограничени промени в специфичните икономически условия спрямо Конституционния договор правят промените в ориентираните към бъдещето цели на ЕС още по-впечатляващи. В текста относно целта, свързана с единния вътрешен пазар, по предложение на френския президент Никола Саркози отпада изразът “свободна и недеформирана конкуренция”. Според официални лица от ЕС тази промяна няма да има правно действие, защото договорът съдържа множество позовавания на конкуренцията. Същевременно обаче, особено за френските гласоподаватели, това е осезаем резултат от

тяхното отхвърляне на Конституционния договор като отражение на противоречията във Франция по отношение на глобализацията и конкуренцията.

Втората промяна в целите на ЕС, привлякла по-малко внимание, е добавянето на изрaza “допринася за защита на неговите граждани”, когато става дума за отношенията на ЕС с останалия свят. Тази промяна може да бъде интерпретирана по различен начин. Защитата на гражданите в контекста на отношенията на ЕС с останалия свят може да се отнася до консулска защита на гражданите на ЕС или до защита от тероризъм, конфликти или катастрофи. В изказване на министъра на външните работи на Франция Бернар Кушнер обаче става ясно, че при тази защита става дума за възприетите заплахи от глобализацията. Пред френския сенат той заявява: “Изправени пред тревогите, изразени от френските граждани от Европа, която не предлага достатъчна защита от определен тип глобализация, ние успяхме в това “защитата на гражданите” да стане една от целите на ЕС в отношенията с останалия свят.

Тези две промени в Лисабонския договор спрямо Конституционния договор представляват стратегическо пренасочване от конкурентните пазари към “защита” и по-изразена роля на намеса на националните правителства на пазара. Конкуренцията е разглеждана по-скоро като средство, което обслужва вътрешния пазар. В отношенията с останалите страни по света ясно се посочва, че ЕС трябва да допринася за защитата на своите граждани. Думата “защита” вече не е табу в документите на ЕС. Това прави международните споразумения за свободна търговия по-малко вероятни и могат да бъдат разглеждани от страните, които не членуват в ЕС, като знак, че Съюзът гледа на глобализацията и конкуренцията като на негативни явления и че гражданите и икономиките трябва да бъдат защитавани от тях.

Ако тези промени са сигнал за по-мощни изменения в отношението на Европа към глобализацията, бъдещата политика на ЕС може да бъде засегната. На национално равнище някои от страните членки могат да ги приемат като разрешение за намеса във функционирането на пазарите. На европейско равнище това може да доведе до компромиси, които да окажат негативно влияние върху развитието на единния вътрешен пазар. Този отклик на популистките страхове от глобализацията вместо да допринесе за премахване на причините за тях

може да има бумерангов ефект в дългосрочен план – по-голямата проекция при глобалната конкуренция вероятно ще доведе до загуба на конкурентоспособност.

Лисабонският договор поражда и по-широки проблеми, които произтичат от общите клаузи. Институционалните промени в осигуряването на по-ефективно вземане на решения могат да имат положително влияние върху бъдещето на икономическата интеграция и върху нейното управление. Но уморителните преговори при настоящия кръг на институционалната реформа също показват колко е трудно за 27-те страни от ЕС да постигнат съгласие по сложни въпроси. А това означава, че в бъдеще вероятно ще бъдат малко амбициозните проекти, поставени на масата за преговори.

Съюзът ще изпитва сериозни затруднения, ако продължава да провежда икономическата си политика по този начин, като се има предвид колко много още трябва да се направи за икономическата интеграция: по-нататъшно развитие на единния вътрешен пазар, особено във връзка с икономиката на знанието и услугите, разработване на подходящи инструменти за решаване на енергийните и екологичните проблеми в ЕС, повишаване на европейската конкурентоспособност и гарантиране стабилност на европейския социален модел.

Необходими са нови механизми за постигане целите на ЕС, включително нарастващо използване на незаконодателни мерки, гаранция, че настоящите клаузи ще бъдат напълно приложени и ще се дадат инструменти на страните, които желаят допълнително да интегрират своите икономики. Актуален е дебатът за бъдещата икономическа политика на ЕС. Без защита на постиженията на единния вътрешен пазар и на позитивните ефекти от глобализацията има опасност икономическата интеграция да отслаби своите позиции.

ЛИСАБОНСКИЯТ ДОГОВОР И ВЪПРОСЪТ ЗА ДЕМОКРАТИЧНОСТТА НА ЕС

Бойко Вълчев,
докторант

В националните държави в Европа съществуват гаранции за демократичност на политическите системи. Те са свързани с демократичните традиции и включват най-общ модел от правила. На първо място, сред тях са разбираемите за гражданите конституционни правила на политическата система. На второ място, парламентът приема законите и одобрява бюджета на държавата, докато правителството ги изпълнява. Парламентът контролира действията на правителството, а гражданите контролират дейността на парламента чрез избори, социологически проучвания и директни срещи с депутатите. Съд контролира спазването на закона от граждани и институции, а медиите следят за спазването на демократичните правила от институциите и информират гражданите при нарушения. И накрая гражданите имат възможност да протестират срещу държавните институции, ако са недоволни от взетите решения.

В сравнение с националните държави политическата система в ЕС по почти всеки един от тези елементи следва различни принципи. До приемането на Лисабонския договор тези особености на ЕС даваха основание на критиците му да говорят за демократичен дефицит в ЕС, който се изразява в няколко насоки.

1. Недостатъчно разбираеми конституционни правила. Конституционната рамка на ЕС е пръсната в няколко договора и е трудно разбираема за неспециалисти. В резултат гражданите трудно могат да контролират спазването на демократичните принципи при вземането на решения в ЕС.

2. Недостатъчна демократичност при приемане на нормативни актове. Нормативните актове в ЕС се приемат от Съвета на ЕС, заседаващ в 16 различни формата, като заседанията не са публични. СЕС

се формира от по един министър от всяка държава, който само косвено е отговорен пред избирателите. За сметка на това заседанията на Европейския парламент са публични, а депутатите са пряко отговорни пред избирателите си, но само част от нормативните актове в ЕС се одобряват от ЕП. Така гражданите на ЕС нямат възможност да следят отблизо приемането на нормативните актове в ЕС.

3. Недостатъчна демократичност при приемане на бюджета. Бюджетът на ЕС се одобрява от Европейския парламент, но ЕП няма право да внася промени в голяма част от бюджета. Водещата роля при определяне бюджета на ЕС имат правителствата чрез Съвета на ЕС. Затова гражданите на ЕС слабо се интересуват от дебатите и съдържанието на европейския бюджет.

4. Слаб парламентарен контрол върху решенията на ЕС. Европейският парламент контролира дейността на Европейската комисия, но не и дейността на Съвета на ЕС и Европейския съвет. Държавните глави, министър-председателите и министрите, заседаващи в СЕС и Европейския съвет, са отговорни пред избирателите в своите държави, но тъй като решенията са колективни, трудно може да им се търси индивидуална отговорност. Вътрешната политика е по-определяща за преизбирането на политик, отколкото за действията му в европейските институции. Съществува по-слаб демократичен контрол върху определящи органи на ЕС, като Европейския съвет и СЕС.

5. Слабо значение на изборите за Европейски парламент. Единствените избори, в които гражданите на ЕС могат да се произнесат, са изборите за Европейски парламент. По-ограничените правомощия на ЕП обаче не позволяват на гражданите да повлияят чрез своя вот върху политиките и функционирането на ЕС. Не съществуват общоевропейски партии, които да излизат с общоевропейски политически платформи за политиката на ЕС, избирателите не разбират алтернативите, между които трябва да избират. В резултат на изборите за ЕП избирателите се влияят основно от вътрешнополитическата конюнктура. В крайна сметка изборите за ЕП не се използват от гражданите на ЕС за подкрепа, коригиране или санкциониране на политиките на ЕС.

6. Недостатъчна демократичност по отношение на втория и третия стълб на ЕС. Решенията относно външните отношения и сигурността и правосъдието и вътрешните работи (втори и трети стълб

на ЕС) не подлежат на демократичен контрол от ЕП, а се вземат от Европейския съвет и от Съвета на ЕС.

7. Невъзможност за обжалване решенията на Европейския съвет. Парадоксален е фактът, че след като Европейският съвет не е институция на ЕС, решенията му нямат юридическа стойност – не могат да се обжалват пред Съда на европейските общности, следователно недоволните от тях нямат лостове за въздействие.

8. По-слаб медиен контрол над ЕС. Не съществуват общоевропейски медии със значимо влияние върху обществения дебат в държавите членки, дебатът за ЕС се води на национално равнище, като се акцентира на националните интереси, а не на общите. Критиката на националните медии към европейските институции, когато не е съчетана с възможност на гражданите да променят състава на тези институции, води до антиевропейски настроения.

9. По-слаба възможност за граждански протест срещу решенията на ЕС. Организирането на граждански протести срещу решения на европейските институции е почти невъзможно поради логистичните и икономическите трудности, свързани придвижването на голям брой протестиращи през 2700 км до Брюксел. В резултат недоволството срещу ЕС преминава в недоволство срещу националните институции и политически сили, които активно сътрудничат с ЕС, и в протестен вот срещу предложенията, произхождащи от ЕС, подложени на референдум. Така основната форма на протест на недоволните от решенията на ЕС граждани е негативният вот срещу усилията за реформиране на ЕС.

От тези критики към демократичността на ЕС могат да се изведат няколко последици. Първата е, че разминаването между демократичните практики в националните държави и по-сложния и по-непрозрачен институционален механизъм в ЕС води до недоверие или неразбиране сред част от гражданите на ЕС. Очевидно е, че обществената подкрепа е необходима за развитието и реформирането на ЕС, докато реформирането на ЕС е необходимо за укрепване на демократичността му. Така въпросът с демократичността на ЕС е пречка за генериране на необходимата обществена подкрепа за реформи.

Следва да се отчетат и няколко фактора, които предопределят различната политическа система на ЕС спрямо националните държави. Първо, демократичността не е самоцел на ЕС. ЕС има 40-годишна

история на предимно митнически и икономически съюз, а в икономиката демократичността не е задължителен принцип. Политическият съюз се укрепва последователно с Маастрихтския (1991 г.), Амстердамския (1997 г.) и с договора от Ница (2001 г.), като всеки път се засилват ролята на ЕП и демократичността на ЕС. ЕС обаче не е федеративен съюз. Държавите членки са запазили голяма част от суверенитета си. Превръщането на ЕС в напълно демократичен съюз, в който гражданите се произнасят за формирането на институциите и за провежданата политика, ще означава пълно отнемане на суверенитета на държавите членки. Малцина в Европа са склонни към такава стъпка, тъй като цялостното прехвърляне на суверенитета на наднационалните органи крие огромни рискове и не е ясно дали те биха могли да заменят пълноценно досега съществуващата система от национални институции, или ЕС би изпаднал в хаос и упадък. С оглед на това усилията за демократизиране на ЕС трябва да се съобразят със суверенитета на държавите членки.

Лисабонският договор – усилия за демократизиране на ЕС

Сред основните цели на Лисабонския договор е демократизирането на ЕС в няколко съществени насоки, като увеличаване правомощията на ЕП, даване правомощия на националните парламенти и даване възможност на гражданите на ЕС да участват в процедурите на ЕС.

По отношение на недостатъчната демократичност при приемане на нормативни актове се възприема като принцип нормативните актове на ЕС да бъдат одобрявани от ЕП, преди да се приемат от СЕС (т.нар. процедура co-decision procedure). Така Европейският парламент се превръща в пълноценна законодателна институция на ЕС. Същевременно отпадат вторият и третият стълб на ЕС, като така се засилва контролът на ЕП върху решенията в областта на външните отношения и сигурността, правосъдието и вътрешните работи.

Втората насока на демократизация е свързана с процедурите на приемане бюджета на ЕС. Изравняват се правомощията на ЕП с тези на СЕС по отношение на приемането на бюджета на ЕС. Така се га-

рантират прозрачност за гражданите на ЕС и демократичен контрол върху финансите на ЕС.

Може би най-съществената клауза в законодателно отношение е възприетият принцип заседанията на СЕС, в които се приемат нормативните актове на ЕС, да бъдат публични. В резултат медиите и гражданите на ЕС ще имат възможност да следят дебатите в СЕС и да формират мнение за политиката, провеждана от представителя на тяхното правителство. Същевременно гражданите на ЕС имат право да сезират Европейската комисия за изготвяне на нормативен акт на ЕС чрез събиране на подписка от 1 млн. граждани от различни държави. Така за първи път гражданите могат да се включат в законодателния процес на ЕС.

С Лисабонския договор се засилва ролята и на националните парламенти в общностния законодателен процес. Те имат право да се произнасят по предложенията на Европейската комисия за нормативни актове на ЕС. Националните парламенти ще следят дали предложенията спадат в областите, в които ЕС има компетентност, или изземват компетентности от държавите членки. Ако 1/3 от националните парламенти отхвърлят предложението, ЕК следва да го преразгледа.

След като депутатите в националните парламенти са се запознали с предложението на ЕК за нормативен акт на ЕС, те имат възможност да инструктират министрите от националното правителство за това, каква позиция да възприемат на СЕС. След като заседанията на СЕС по законодателни въпроси са публични, депутатите имат възможност сами да проследят дали министрите изпълняват инструкциите. Така депутатите от националните парламенти играят роля на демократичен контрол върху институциите на ЕС.

Засилва се ролята и на изборите за Европейски парламент, които в бъдеще ще определят политическата принадлежност на председателя на ЕК. Ляво мнозинство в ЕП ще води до избор на ляв политик за председател на ЕК, дясно мнозинство – за десен председател. След като председателят на ЕК одобрява останалите членове в ЕК, в резултат политиката на ЕК ще се влияе от изборния резултат, а изборите за ЕП ще се превърнат в дебат за проблемите и бъдещето на ЕС. Постепенното политизиране на изборите за ЕП има за цел да хомогенизира политическите партии в ЕС и с времето да създаде общоевропейско

политическо пространство, в което дебатът за бъдещето на ЕС да се води от всички.

В заключение може да се отбележи, че Лисабонският договор е най-смелата стъпка, правена досега, към демократизиране на ЕС. В перспектива демократизирането ще позволи на недоволните граждани на ЕС да се обявяват срещу конкретно решение, което не им харесва, и срещу политиците, които са го приели, а не срещу самия ЕС. Демократизирането на ЕС може да генерира тази обществена подкрепа за самия него, която не достигна за приемането на Европейската конституция.

ДОГОВОРЪТ ОТ ЛИСАБОН И ИКОНОМИЧЕСКАТА И ПАРИЧНА ПОЛИТИКА НА ЕС

Цветелина Маринова,
докторант

Двадесет и първи век отправя редица нови предизвикателства пред света, като глобалните промени в климата, бедността, тероризма, енергийната сигурност, имиграцията, нарастващата конкурентна икономическа среда, които могат да бъдат ефикасно преодолені с общи усилия от страна на държавите. В същото време държавите – членки на Европейския съюз, имат възможността да се справят с тези предизвикателства посредством реформиране на договорната основа на Съюза, повишаване на ефективността и ефикасността на неговите институции и на механизмите за вземане на решения, което отговаря и на изискванията на европейските граждани за легитимност, прозрачност и отговорност.

Едно от най-значимите събития през изтеклата 2007 г. за Европейския съюз бе подписаният Договор от Лисабон от държавните и правителствените ръководители на 27-те страни от ЕС на 13 декември 2007 г. Той изменя Договора за Европейския съюз (Договора от Маастрихт) и Договора за създаване на Европейската общност (Римски договор, който се преименува на Договор за функционирането на Европейския съюз) и се очаква да влезе в сила на 1 януари 2009 г. единствено ако бъде ратифициран от всички държави – членки на ЕС. Подписването на Договора от Лисабон безспорно представлява важна крачка към цялостното развитие на ЕС. Той превръща Съюза в пълноправен политически субект на международните отношения чрез получения от него статут на юридическо лице в международното право. Този договор запазва най-важните постижения на Договора за Конституция, подписан през 2004 г., който обаче не бе ратифициран.

В новия договор компетенциите на Съюза са определени по-ясно и по-прецизно. Съюзът разполага с три вида компетенции: изключи-

телни, споделени и допълващи. Изключителни компетенции има в области като митнически съюз; правила относно конкуренцията, парична политика на държавите членки, чиято парична единица е евро-то; опазване на морските биологични ресурси в рамките на общата политика в областта на рибарството; обща търговска политика. В тези области само Съюзът може да законодателства и да приема правно обвързващи актове, но държавите членки могат да правят това единствено ако са оправомощени от Съюза или с цел прилагане на неговите актове.

Споделената компетентност между Съюза и държавите членки е в области като: икономическо, социално и териториално сближаване; вътрешен пазар; социална политика, що се отнася до аспектите, определени в настоящия договор; земеделие и рибарство с изключение на опазването на морските биологични ресурси; околна среда; защита на потребителите; транспорт; трансевропейски мрежи; енергетика; пространство на свобода, сигурност и правосъдие; общи проблеми на сигурността в областта на общественото здраве. При споделената компетентност Съюзът и държавите членки могат да законодателстват и приемат правно обвързващи актове в дадена област. Държавите членки упражняват своята компетентност, доколкото Съюзът не е упражнил своята и доколкото е решил да спре да я упражнява.

Съюзът разполага с компетентност да предприема действия за подкрепа, координиране или допълване на действията на държавите членки. Областите на тези действия – в тяхното европейско измерение, са: опазване и подобряване на човешкото здраве; промишленост; култура; туризъм; образование, професионално обучение, младеж и спорт; гражданска защита; административно сътрудничество.

Наред с промените и нововъведенията по отношение на развитието на Съюза като политически с Договора от Лисабон се изменят съществуващи и се създават нови разпоредби, отнасящи се до икономическата и паричната политика на ЕС.

Промените в регламентирането на икономическата и паричната политика на Европейския съюз могат да бъдат разгледани в три аспекта:

1. Признаване на еврогрупата.
2. Пакт за стабилност и растеж.
3. Европейски бюджет.

Еврогрупата включва всички държави – членки на ЕС, чиято парична единица е еврото, а това са вече петнадесет държави – членки на Съюза, след присъединяването на Словения през 2007 г. и новоприсъединилите се Малта и Кипър от 1 януари 2008 г. Еврогрупата включва неформални ежемесечни срещи на икономическите и финансовите министри на държавите членки от еврозоната, на които се вземат решения, свързани с бюджетната политика. С Договора от Лисабон се регламентира официално статутът на тази група, като целта е постигане на по-добра координация по отношение на икономическата, бюджетната и фискалната политика на държавите, приели еврото. Паричната политика на тези държави се определя от Европейската централна банка (ЕЦБ).

Държавите членки координират икономическите си политики, като за тази цел Съветът приема общи насоки. Съгласно Договора се предвижда намесата на Европейската комисия и на Съвета, в случай че дадена държава членка не следва общите насоки и това може да наруши правилното функциониране на икономическия и паричен съюз. Комисията има право да отправи предупреждение до нея, а Съветът може да отправи необходимите препоръки до съответната държава.

По отношение на разпоредбите на Пакта за стабилност и растеж, който определя три основни правила за бъдещите държави – членки на еврозоната, отнасящи се до поддържането на бюджетен дефицит под 3 % от БВП, публичен дълг под 60 % от БВП и бюджетен баланс в средносрочен период, в Договора от Лисабон са регламентирани правомощията на Европейската комисия и Съвета при контрола по спазването на горепосочените правила. Комисията запазва ролята си на пазител на договорите по отношение на контрола на публичния дефицит. В същото време тя придобива правото да изпраща становище до съответната държава членка и да информира за това Съвета. Той приема препоръки, които, ако съответната държава не изпълни, бива санкционирана. Процедурата по санкционирането се предвижда да бъде приета от Съвета по предложение на Комисията, а не както преди на основата на препоръка. Предвидена е и възможност Съветът да отхвърли предложението на Комисията.

Третият аспект на икономическата политика е свързан с бюджета на ЕС. Съгласно Договора от Лисабон Европейският парламент в тази

област ще решава наравно със Съвета. Това означава, че Съветът вече няма да има последната дума, както понастоящем при приемането на т.нар „задължителни разходи”. До момента оперативните разходи в европейския бюджет бяха разделени на задължителни и незадължителни. Задължителните включват всички разходи, произтичащи автоматично от договорите и от общностните правила – главно разходите за общата селскостопанска политика, а незадължителните включват разходите за политиката за икономическо и социално сближаване, за вътрешните политики, външните дейности и административните разходи.

Финансовата рамка на Съюза се предвижда да продължи да бъде приемана с единодушие, но в новия договор съществуват т.нар „клаузи за преодоляване на различията (bridging clauses), които правят възможно прехвърлянето на правилото за единодушие към това за мнозинство, което би въвело по-голяма гъвкавост при определяне на европейската финансова рамка.

Договорът от Лисабон предвижда Европейската централна банка да стане част от институционалната рамка на ЕС заедно с Европейския парламент, Европейския съвет, Европейската комисия, Съвета, Съда на ЕС, Сметната палата. По този начин монетарната институция на ЕС придобива нови правомощия. На ЕЦБ могат да бъдат дадени специфични задачи от Съвета, свързани с надзора за благоразумие на кредитните и други финансови институции, с изключение на застрахователните компании, като целта са осигуряването на финансова стабилност на еврозоната и избягването на евентуални сътресения, предизвикани от политиката на отделни държави членки.

С цел да гарантира мястото на еврото в международната парична система Съветът може по предложение на Комисията и след консултация с ЕЦБ да приеме решение за установяване на общи позиции, представляващи особен интерес за Икономическия и паричен съюз в рамките на компетентните международни финансови институции.

Специални разпоредби са предвидени за държавите членки, предмет на дерогация, а това са държавите, за които Съветът не е решил, че отговарят на необходимите условия за приемане на еврото, не са отговорили на Маастрихтските критерии за членство в еврозоната. Това понастоящем са десет държави – седем от тях са от присъединилите се през 2004 г., България и Румъния. Всички те обаче съгласно

договорите си за присъединяване към Съюза за задължени да приемат общата европейска парична единица без изключение, като целта е да се стигне до момент, в който еврото ще стане парична единица за всички държави – членки на Съюза. България се присъедини към ЕС като държава членка с дерогация съгласно чл. 5 от Акта към Договора за присъединяване на Република България и Румъния към ЕС. **Дерогация** по смисъла на чл. 122 от Договора за създаване на Европейската общност (ДЕО) е **неприложимост на някои изрично посочени разпоредби от ДЕО и от Устава на ЕСЦБ и на ЕЦБ, отнасящи се до икономическата и паричната политика**. Дерогацията се отменя, след като Съветът след консултация с Европейския парламент и след обсъждане в рамките на Европейския съвет на основата на докладите на ЕЦБ и на Комисията реши с квалифицирано мнозинство, че са изпълнени условията за приемане на единната валута от съответната държава членка. За целта се изготвят т.нар конвекгентни доклади – веднъж на всеки две години (редовни доклади), или по искане на държава членка (извънредни доклади) от ЕЦБ и от Комисията поотделно. Докладите разглеждат в каква степен държавите членки са постигнали необходимото правно и икономическо сближаване и следователно отговарят на изискванията за приемане на единната европейска валута. От икономическа гледна точка докладите разглеждат в каква степен държавите членки отговарят на тъй наречените “Маастрихтски критерии”. Всяка държава – членка на Европейския съюз, сама определя стратегията си за въвеждане на единната валута – еврото. Не може да се твърди, че подходът, избран от една държава членка, дори и да е успешен за нея, ще бъде най-подходящият и за някоя друга. Начините за преминаване към еврото и в частност изборът на обменен курс към момента на влизане в еврозоната са изключително важни за успешната монетарна интеграция. Това е още по-важно, когато равнището на развитие на страната, която се конвергира, изостава от равнището на развитие на зоната, към която тя се присъединява. Оценката за постигането на критериите се осъществява отделно за всяка страна, като се съблюдава еднаквото третиране на страните. Не се въвеждат нови критерии, а съществуващите ще се прилагат по същия начин. Тези обаче принципи едва ли се спазват, защото отказът да бъде приета Литва в еврозоната заради 0,1 % отклонение от инфлационния критерий показва, че към новите държави членки по-

стриктно ще се прилагат критериите за номинална конвергенция. Постепенно се налага в оценките и критерият “устойчивост”, който означава не само да бъдат покрити критериите от Маастрихт, но и да са покрити в продължение на достатъчно дълъг период – нещо, което го няма като критерий в Договора за ЕО.

Посочените промени в договорната основа на ЕС, заложили в Договора от Лисабон, и по-стриктното съблюдаване изпълнението на критериите от Маастрихт ни дават основание да считаме, че в процеса на присъединяване на България към икономическия и паричен съюз, а и след това, съществуват редица предизвикателства, които трябва да бъдат преодоляни, а самият акт на присъединяване трябва да се осъществи не възможно най-скоро във времето, а в момента, в който тя е напълно подготвена за това, а именно, когато е постигната висока степен на стабилна икономическа конвергентност. В противен случай съществуват рискове както за националната икономика, така и за налагането на санкции от страна на Брюксел. До момента България изпълнява всички критерии за въвеждане на еврото с изключение на инфлационния.

България е в режим на паричен съвет от 1997 г. и оттогава не осъществява парична политика в класическия ѝ вид. В този смисъл при преминаване към единната валута страната няма да „загуби” правото си да провежда самостоятелна парична политика. По-скоро трябва да се обърне внимание, как липсата на национална парична политика влияе на прогреса ни по пътя към единната валута. Последните проучвания сочат, че страните с паричен съвет се намират в по-благоприятна позиция за разлика от останалите нови страни – членки на Европейския съюз. Всъщност тези, които не са в паричен съвет, ще поемат риск при смяната на валутния курс (обменния режим) на националната си валута към еврото и се очаква да срещнат трудности при постигане на съответствие с критерия относно поддържането на валутния курс над долната граница, докато не се очаква това да се случи в България. В съответствие с позицията на Управителния съвет на ЕЦБ от 18.12.2003 г. в България валутният борд ще бъде поддържан и след като държавата влезе във валутен механизъм 2, като нивото на обменния курс на лева към еврото ще бъде същото като фактическото му равнище с цел да се предотврати евентуална обменна криза преди влизане в еврозоната. Ето защо стратегията на нашата страна

е за въвеждане на единната валута в кратки срокове след приемането ни за член в Европейския съюз – до 2010 – 2011 г.

В същото време в отделни протоколи към Договора се запазва правото на ползване на дерогация по отношение на приемането на еврото от Великобритания и Дания, извоювано от двете държави съответно през 1997 г. и 1993 г. Швеция не е договорила изключение по отношение въвеждането на еврото. След референдума през 2003 г., когато проектът за въвеждане на еврото не бе подкрепен от обществото, Швеция не въвежда еврото поради неизпълнение на Маастрихтските критерии. Шведската крона дори не участва във валутен механизъм II, въпреки че страната е член на Европейския съюз от 1995 г.

Посочените изключения, заложи и в новия договор, ни карат да бъдем умерени оптимисти относно завършването на икономическата и паричната интеграция в ЕС.

Успешната ратификация на Договора от Лисабон от всички държави членки ще представлява решителна стъпка напред в конституционното развитие на Европейския съюз и в същото време предстои да видим какъв ще бъде неговият реален принос за развитието на европейската икономическа и парична интеграция и за постигането на целите на Съюза относно засилването на позициите на еврото в света и превръщането му в основна световна валута.

ЕНЕРГИЙНИ АСПЕКТИ НА ДОГОВОРА ЗА РЕФОРМИ ОТ ЛИСАБОН

Елизабет Йонева,
докторант

Като общност, обхващаща 27 страни и 480 милиона души, Европейският съюз несъмнено представлява днес безпрецедентен световен проект. Проваленият опит за създаване на Конституция на ЕС успоредно с бавното асимилиране на последиците от източното разширяване генерира редица релевантни предизвикателства за страните членки както с оглед необходимостта от преосмисляне на новите реалности, така и с оглед нуждата от консолидационна пауза във връзка с наложителното концентриране на вниманието върху вътрешнообщностните адаптационни процеси. В търсене на правилния ритъм за функционирането на ЕС държавите членки вложиха значителна енергия във вътрешните дебати за същността, структурата и бъдещото развитие на Съюза. Така в плодове на „периода за размисъл“ се превърнаха изоставянето на конституционния подход и приемането на новия Договор за реформи от Лисабон.

Стартирането на процеса на ратификация извежда на преден план нуждата от разясняване на предвидените поредни изменения в договорната база на ЕС. Анализите на Лисабонския договор неизбежно са насочени към сравнения и търсене на аналогии с Конституцията. Във връзка с това във фокуса на експертите попадат въпросите, кои елементи са взаймствани от нея, кои са променени и кои са добавени или съответно елиминирани. Както посочва Овайс Раджпут, Договорът за реформи запазва голяма част от по-малко спорните пунктове на Конституцията, поради което се твърди, че двата документа „са идентични на 90 %. Според заключенията обаче от научните изследвания хората и мишките споделят 90 % от една и съща ДНК, което показва

колко решаваща може да бъде една разлика от 10 %”¹³. В духа на това изказване може да се отбележи, че все още е трудно да се прогнозира в какво точно ще се превърне ЕС след приключването на ратификационния процес и след влизането в сила на новия договор. Докато по отношение на редица области анализаторите посочват, че Договорът за реформи е стъпка назад в сравнение с Конституцията по пътя на задълбочаването на интеграцията, това със сигурност не може да се твърди за сферата на енергетиката, където са добавени и допълнителни разпоредби. В новия документ за първи път е обособена специфична секция за енергетиката, с която се създава правна база за споделена компетентност в енергийната политика.

Индикациите за стремежа да се създаде обща енергийна политика на ЕС очертават една стратегическа цел – разрешаването на комплицирания проблем относно това, как да се реализира на практика сложният баланс между хетерогенните интереси и индивидуалните потребности на отделните държави членки в сферата на енергетиката. Несъмнено енергийният сектор е от ключово значение за икономическото развитие на всяка страна, което предопределя и високия политически приоритет за неговото ефективно регулиране. Еволюцията на енергийната проблематика през последните години поставя сериозен акцент върху разглеждането на енергетиката не просто като стратегически стопански бранш, който може да се регулира съобразно обичайните икономически механизми и инструменти. Основните детерминанти в енергийната сфера са не пазарните закономерности, а външнополитическите отношения и фундаменталните изисквания на националната сигурност на всяка страна. С оглед на това релевантната тема за енергийната сигурност привлича все по-сериозно вниманието в международен план и генерира нови импулси за разгръщането на по-пространен дебат, особено в рамките на Стария континент. Енергийните въпроси излизат днес на челно място не само в европейския, но и в глобалния политически дневен ред, най-вече поради императивността на предприемането на решителни действия за атакуване на игнорираните от дълго време проблеми.

---

¹³ **RAJPUT, Owais**, The EU Reform Treaty – what does it mean?, TMP Online Political Magazine, 29.10.2007 – <http://www.tmponline.org/?p=235>

Ускоряването на икономическото развитие в глобален план стимулира увеличаването на търсенето и потреблението на енергийни ресурси. Тази тенденция на международните пазари се сблъсква с наличната ограниченост на световните енергийни ресурси, която предопределя постепенното намаляване и ограничаване на предлагането. Това води в резултат до бавно покачване на цените. Същевременно т.нар. „новоиндустриализирани икономики” и страните с динамично стопанско развитие и сериозен икономически ръст като Китай и Индия се превръщат в конкуренти на Европа на суровинните пазари. Това от своя страна допълнително способства за фиксирането на повисоки цени. Неравномерното географско разпределение на нефтените и газовите ресурси провокира разгръщането на битката за тяхното осигуряване, което поставя днес Европа в нова енергийна ситуация, на която трябва да реагира незабавно и адекватно.

Континентът притежава само 3 % от световните запаси в тази сфера, които са на привършване. Нефтените и газовите залежи в Северно море са на изчерпване, добивът от находищата на Норвегия и Холандия е в упадък, а според оценките на British Petroleum в представения през юни 2007 г. „Статистически обзор на световната енергия”¹⁴ петролните резерви на Великобритания ще бъдат изчерпани след 6,5 години. Успоредно с това нарастващото търсене на енергия в рамките на ЕС засилва във все по-значими мащаби импортната му зависимост. Тя кореспондира и със сериозен риск от евентуално прекъсване на доставките поради концентрацията на най-обемните залежи в политически и икономически нестабилни региони като Средния Изток и Северна Африка. Понастоящем ЕС е зависим от внос за задоволяване на 50 % от неговите енергийни нужди, като според предвижданията през 2020 г. ще бъде достигнато ниво от 60 %, а до 2030 г. – 70 %¹⁵.

Натрупването на немалко общи енергийни проблеми за европейските страни в последните години извежда на преден план необходимостта от кооперативен подход за тяхното разрешаване. Въпреки това обаче членките на ЕС продължават да демонстрират емоционалната си привързаност към запазването на националния суверенитет в енер-

---

¹⁴ **British Petroleum**, Statistical Review of World Energy 2007 – <http://www.bp.com>

¹⁵ При нефта необходимият внос ще нарасне от 75 % на 90 %, при земния газ – от 55 % на 80 %, а при твърдите горива – от 35 % на 65 %, и то само при условие че се закупуват каменни въглища, а не кафяви.

гийната сфера и по тази причина се съпротивляват срещу осъществяването на трансфер на компетенции към общностно равнище. Отделните държави развиват и провеждат собствени енергийни политики, съобразени с техните геостратегически интереси и с индивидуалните им ресурси и потребности, и специфични отношения и връзки със суровинни доставчици. Тази ситуация на пръв поглед изглежда парадоксална с оглед на факта, че положените основи на сегашния ЕС в средата на миналия век се опират на две общности с енергийна насоченост (ЕОВС и ЕВРАТОМ). Въпреки това понастоящем Съюзът все още не разполага със значими предоставени правомощия в този сектор. Идеята страните членки да говорят в един глас по енергийните въпроси е особено актуална от гледна точка на външното измерение на политиката в тази важна сфера и най-вече във връзка с гарантирането на сигурността на енергопотоците.

През последните години европейските институции засилиха усилията си по разработването на нормативни документи по тази проблематика. От съществено значение тук е изготвената от Европейската комисия „Зелена книга“ под заглавие „Европейска стратегия за устойчива, конкурентна и сигурна енергия“¹⁶ от 8 март 2006 г. Тя предлага някои фундаментални постановки за бъдещото развитие на обща енергийна политика. В началото на 2007 г. Комисията се застъпи за това енергетиката да стане „централна част на всички външни отношения на ЕС“¹⁷. Този акт бе последван от друга значима стъпка, намерила израз в Заключенията на Европейския съвет¹⁸ (8 – 9 март 2007 г.) в посока на реализирането на План за действие за периода 2007 – 2009 г., който да стимулира развитието на обща енергийна политика със засилени отношения с всички съседи на ЕС. През септември 2007 г. Комисията представи и новите предложения в областта на енергийната политика с акцент върху плановете за насърчаване на

---

¹⁶ **Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy** – http://ec.europa.eu/energy/green-paper-energy/index_en.htm

¹⁷ **An Energy Policy For Europe** – Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament, COM(2007) 1 final, {SEC(2007) 12}, Brussels, 10.1.2007 – http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2007/com2007_0001en01.pdf

¹⁸ **Brussels European Council**, (8/9 March 2007) – Presidency Conclusions, 7224/1/07, REV 1, Concl 1 – http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/93135.pdf

конкуренцията на енергийните пазари посредством разделяне на производителите от доставчиците. Целта е да се елиминира контролът на компаниите производители над енергийните разпространителни мрежи. Съобразно предложените мерки в новия енергиен пакет чуждестранни фирми няма да могат да инвестират в ЕС, ако няма реципрочен достъп до енергийния пазар на съответната страна. Актуалността на тематиката проличава и от включването на енергийни пунктове сред приоритетите в работния план на словенското председателство на ЕС през първата половина на 2008 г.

Същевременно огромно влияние върху ЕС оказва руско-украинската криза от началото на 2006 г., довела до прекъсване на енергийните доставки. Този конфликт показва възможността за използването на износа на енергийни ресурси като политическо оръжие и като механизъм за външен натиск и накара дори по-консервативно настроените европейски политици да заговорят за обща външна енергийна политика. Предпочитанията на отделните членки да действат едностранно в сферата на енергетиката очевидно трябва да бъдат редуцирани в посока на постигане на единство по защитата на интересите на ЕС пред външните партньори. Успоредно с това изискването е общата стратегия на ЕС за енергийна сигурност да не подкопава правото на отделните страни да определят сами своите вътрешни енергийни политики.

Несъмнено колективната енергийна сигурност изисква засилване на капацитета на ЕС да се справя с външни енергийни предизвикателства. Във връзка с това председателят на Комитета по външни отношения на Европейския парламент Jacek Saryusz-Wolski подкрепя идеята за създаване на нов институционален пост на специален представител по външната енергийна политика, който да подпомогне координацията на всички политики, свързани с външните аспекти на енергийната сигурност¹⁹. Той трябва да работи под надзора на Върховния представител по външните отношения и сигурността, който според нормите на Договора за реформи ще стане и заместник-председател на Европейската комисия.

---

¹⁹ SARYUSZ-WOLSKI, Jacek, Secure EU's energy future, The Japan Times, 10.10.2007 – <http://www.japantimes.co.jp>

Обезпечаването на гаранции за непрекъсваемост на вноса на енергоресурси и осъществяването на диверсификация в посока на източници, маршрути и доставчици са важни измерения в развитието на европейския енергиен пазар. Вътрешните и външните аспекти на енергийната политика обаче са взаимосвързани. С оглед на това ЕС не може да изгради ефективна външна политика без постигането на минимална хармонизация на политиките на страните членки по отношение на енергийните потоци, инфраструктурата и инвестициите, т.е. без прогрес по отношение на единен енергиен пазар.

Нуждата от намиране на прагматичен изход от съществуващите усложнения, провокирани както от вътрешни, така и от външни фактори, изисква ЕС да предприеме целенасочени мерки в контекста на един комплексен стратегически подход. Конкретна стъпка в тази посока представляват разпоредбите на Лисабонския договор, в който сред новите сфери на компетентност за ЕС наред с туризма, хуманитарната помощ, правата на интелектуална собственост, космическата политика и др. фигурира и енергетиката. Сред основните въпроси, които са обект на анализ в тази област, се открояват:

➤ Какво е значението на появата на специална секция за енергетика за първи път в рамките на такъв тип договор?

➤ Какво ще бъде въздействието от споделената компетентност между ЕС и страните членки по енергийната политика?

➤ Какъв ще бъде ефектът от включването на новата клауза за солидарност по отношение на енергийните доставки?

Погрешено е да се твърди, че до момента ЕС не е развивал енергийна политика, тъй като предприемането на мерки в сферата на енергетиката отдавна е посочено като част от дейността на Общността и Съюзът разполага със законодателни актове в тази област – например за енергийната ефективност, възобновяемите енергийни източници, либерализацията на пазара и др. Сега обаче със специалните клаузи на Лисабонския договор се премахва нуждата за осъществяването на тази политика да се използват други членове, като чл. 95 (сближаване на законодателството за вътрешния пазар) и чл. 175 (околна среда). Във връзка с това някои изследователи твърдят, че разликите между новите разпоредби и тези, използвани преди това, са малки и те представляват по-скоро технически разширения на компетенциите на ЕС и на гласуването с квалифицирано мнозинство. Според други обаче

това е сериозно посегателство върху националния суверенитет по отношение на енергийната политика.

Чл. 176 на Договора от Лисабон дефинира обхвата и целите на енергийната политика на ЕС:

„1. В рамките на установяването и функционирането на вътрешния пазар и предвид необходимостта от опазване и подобряване на околната среда политиката на Съюза в областта на енергетиката има за цел в дух на солидарност между държавите-членки:

- а) да осигури функционирането на енергийния пазар;
- б) да обезпечи сигурността на енергийните доставки в Съюза;
- в) да насърчава енергийната ефективност и спестяването на енергия, както и разработването на нови и възобновяеми енергийни източници; и
- г) да подпомага взаимната свързаност на енергийните мрежи.”

Необходимите мерки за постигане на тези цели се установяват от Съвета на ЕС и Европейския парламент, които действат в съответствие с обикновената законодателна процедура. Тези мерки се приемат след консултация с Икономическия и социален комитет и с Комитета на регионите.

Същевременно специално е посочено, че тези мерки не засягат правото на дадена държава членка да определя условията за използване на енергийните си ресурси, да избира между различни енергийни източници и да определя общата структура на енергийното си снабдяване.

В сравнение с Конституцията Договорът за реформи съдържа по същество същите постановки, но добавя и един нов елемент – взаимнообвързаността на енергийните мрежи. След оказаната съпротива от страна на петролни и газови компании разпоредбите в тази посока са премахнати от финалния текст на Конституцията. Сега обаче те намират обратния път в текста на Договора за реформи под формата на чл. 100 (1), регламентиращ действията в ситуация на енергийна криза. Съгласно неговата формулировка Съветът на ЕС по предложение на Комисията може да вземе решение, „в дух на солидарност между държавите-членки, относно мерките, съобразени с икономическата ситуация, и по-конкретно, ако възникнат сериозни затруднения при снабдяването с определени продукти, а именно в областта на енергетиката”. Това ограничение по отношение на сигурността на енергий-

ните доставки цели да редуцира мерките само за извънредни ситуации. Подобно снижаване на прага на действие на ЕС далеч обаче не успокоява страховете, че ЕС постепенно изземва от страните членки суверенния им контрол над този стратегически сектор.

Съществени критики се отправят и във връзка с Протокол 12 на Лисабонския договор, посветен на дейността на Европейската общност за атомна енергия. В него се казва, че договорът за ЕВРАТОМ „трябва да продължи да действа с пълен ефект”. Тъй като една от неговите цели е насърчаването на ядрената енергетика, Договорът за реформи, както и предшествашите го, не извършва промяна в същността на енергийната насоченост на ЕС. От страна на правителствата на Германия, Австрия, Ирландия, Швеция и Унгария обаче е добавена декларация, призоваваща ревизия на договора за ЕВРАТОМ.

Стартиралото на 29 януари 2008 г. обсъждане на Лисабонския договор в британския парламент и паралелният обществен дебат извеждат на преден план опасенията, че с новите разпоредби ЕС ще поеме контрола над енергийната политика и над енергийните запаси на държавите членки. Британските граждани се страхуват, че страната няма да може да защити своите резерви в Северно море, тъй като ще е принудена да ги споделя във време на криза и да снабдява страни, които имат проблеми с мрежата си. От друга страна, те считат, че договорът ще повлияе върху способността на Великобритания да определя своя собствена конкурентоспособна енергийна политика, тъй като парламентът ще бъде затруднен в приемането на законодателни актове в тази сфера, понеже националният дебат по енергийните въпроси ще се обезсмисли до голяма степен с оглед мерките, които ЕС ще предприема в борбата с климатичните промени и защитата на околната среда. Обществените настроения в посока на провеждане на референдум обаче са в дисхармония с официалната политическа подкрепа за Лисабонския договор като цяло.

Същевременно средствата за масова информация в страната критикуват подписването на Договора за реформи именно в Лисабон. Те определят като ненужно пътуването на европейските лидери до Лисабон на 13 декември 2007. Според изчисленията на „Таймс” полетите на официалните лица до португалската столица за тържественото подписване на договора и обратно до Брюксел за продължаване на декемврийската среща на върха води до изхвърлянето на над

135 тона въглероден диоксид²⁰. По тази причина той бива наричан на шега в медиите „Въглеродния договор“ („Carbon Treaty“ вместо „Lisbon Treaty“).

Независимо от полярните оценки по отношение на Договора за реформи обаче той отразява нарастващата значимост на енергетиката като политически и икономически въпрос. Наред с това той демонстрира, че политиките по отношение на енергийни пазари, сигурност и ефективност са взаимосвързани. Загубата на правото на вето в тази сфера е болезнено за всяка страна, но трябва да се има предвид, че вето е двустърган меч – ако го притежава един, то ще го притежават и всички останали в рамките на Общността. Общите заплахи пред енергийната сигурност на Европа изискват съвместни отговори. За да запази динамиката в своето развитие, ЕС се нуждае днес от нови импулси за насърчаване на регионалното сътрудничество. В ситуация, която редица експерти определят като предвестник за предстоящ „енергиен хаос“ с оглед намаляването на предлагането на енергийни ресурси, засилващата се конкуренция за осигуряването им, повишаването на цените и индикациите за приближаващ край на епохата на фосилните горива, „енергийният национализъм“ получава сериозни стимули за развитие. С оглед на това осигуряването на енергийното бъдеще на Европа изисква нова визия за развитието на ЕС, сериозна заявка за каквато за съжаление не може да се каже, че присъства в Договора за реформи от Лисабон. Ако ЕС не съумее да разгърне подобна визия, той се изправя пред екзистенциалния риск да изпадне в политическа безтегловност на глобалната сцена.

---

²⁰ CHARTER, David, Tom Whipple, Treaty signing farce blights EU showpiece, Times, 02.11.2007 –

<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article2788988.ece>

**РЕФОРМИРАНЕТО НА ДОГОВОРНАТА ОСНОВА
НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ КАТО ИЗПИТАНИЕ ЗА ГРАЖДАНИТЕ**
КОЛЕКТИВ

Отг. редактор Тинка Атанасова
Художник Истилиян Божилов

Дадено за печат на 24.03.2008 г.
формат 16/60/84; ПК 3,5; тираж 500
ISBN 978-954-494-922-8